

NASMEH ZA NASMEH

Saša Vuga

Krakov

FAFIK nič živahen, ves jesenski, moj gospod docent pa tudi žalosten, poparjen. Ampak: FAFIK je miniaturna krakovska kavarna. Vzemite povprečno, le za spoznanje patinirano slovensko kavarno, znižajte ji strop, potrgajte ducat tipk iz klavirja, ocedite okna, obesite na steno marcipanskega poljskega orla, postavite v lože tri ali štiri odevele prostitutke, dva zaljubljenca, dremavega duhovnika, pozabljen dežnik in kozarec vroče tekočine, ki ji rečejo kava — pa boste v FAFIKU. Fafik pomeni psiček, cucek, ščene, pasji najdenček, podganar, kaj vem, in skratka, Švejk jim je pisal rodovnik. Fafika iz surove gume kupiš za trideset zlotov pri findesiščlovsko pokromani blagajni. Zdeha, nemo laja, suva z ritko.

Moj gospod docent ni zdehal. Pila sva vodko. Z dolgim nohtom na kratkem kazalcu je risal nekakšne bicikelčke na mizni marmor. Molčal je, in sem molčal. Ker pa sva že predolgo molčala, je skomignil z rameni, se ogledal in zašepetal:

Tako, saj menda veste...

Da, sem rekel, vem pa tudi...

Drži, je gospod docent pokimal, potlej se je zgrbil čez svoje revne kosti in spet umolknil. Ime mu je Witold Marszalek, je inženir in lasje so mu bolj plavi kot stara koruza in njegove oči so bolj žalostne kot je žalostna poljska jesen.

Kaj naj vam še povem, je čez čas pomlel z obradkom. Tako sem pust, tako strahotno nedružaben, tako odrezan. Kaj naj vam še rečem?

Lahko molčiva, sem rekel, ne vznemirjajva se.

Da, je rekel, dobri prijatelji ponajveč molčijo.

Debelušasti pan Smetana, plešast in s trobento, ki spominja na veliko, pozlačeno presto. Na nebu sije ksienžyc. Imenitna beseda, najlepša. Ksienžyc, mladi knez nočnega neba. Mesec. Sva vrh Kosciola Mariackega, ob steni je postelja, tja zavali pan Smetana svoje vesele kosti, kadar mu je dolgčas. Na stolu so kvarte, budilka in admiralsko kukalo. Tatarov, smo rekli, kot mravelj. Lepo po vrsti torej, da ne bo zmede. Šivankarji, suknarji in klobučarji so kar se da dostojno branili barbakán. Dim je silil do neba, padal je, piše v latinskih kronikah, dežek. V zvoniku je oprezoval krčmar, vojščak z rdečo kapo. Takrat je bil Kosciol Mariacki cerkvice, nikarte katedrala kakor dandanašnji. Bitka krvava, Tatari zmorejo posadko v Florijanskem stolpu. Vojščak zgrabi trobento, se nagne skozi lino in prav močno opozori branilce v barbakanu. Ampak mož je videl le Tatаре, ki so se od severa razlili, nič pa tistih, ki so že bili pod njim. Tatar na konju

napne lok, strela prebije trobentaču grlo, zvok obmre. Od takrat trobimo, vsako uro, ne vem že koliko stoletij, v spomin. Od vseh sovražnikov so nam le Nemci zapečatili trobento. Ko so jih nagnali, sem zavoljo ganjenosti poldrugi dan tedeum piskal. Polnoč bo, kliče me dolžnost, bom odprl okenca v štiri vetre, Krakov spi.

Da, je rekel, dobri prijatelji ponajveč molče. Tihota jih veže, ko bi jih besedovanje razpokalo in vrglo vsaksebi.

Recimo, ampak pogledajte tista dva mladiča: bolj besedujeta, tesneje skupaj ju vleče.

Da, se je gospod Witold Marszalek ozrl, prišel bo dan, velik, jasen kot v svetem pismu, in verjemite: vrglo ju bo narazen!

Iz vas ko da izkušnja govori, sem pripomnil.

Ne, je rekel, iz mene zmeraj govori le žalost. Imel sem dekle in imel sem načrte: dekle je umrlo, načrti so ostali veliki, jaz pa majhen. Ikari so nemogoči...

Ikari so zmeraj nemogoči, sem rekel. Če se Ikar hitro ne sprevrže v simbol, mu požene brada, vosek popusti in mož trešči v morje.

Da, je rekel gospod Witold, bo že res. Štiri leta lakote, trpljenja, smrti in ponižanj. Ampak zlata leta! Natanko me poslušajte, bom preprosto: takrat sem hrepenel. Samo takrat in zgolj takrat so se mi človek, svet in zrak in noč in... da! Vse se mi je videlo izbrano, plemenito, kakor tudi zame ustvarjeno. Potlej se mi je, vi pravite, pod pazduho raztopil vosek in sem omahnil v vsakdan. S krili se je tudi hrepenenje potopilo, ostal je Baltik. Ste že bili na Baltiku? Železno sivo brezbrežje, in moje klavrno prekletstvo bo šlo z vami, srce se vam bo krčilo, plesnelo bo od sivine in od zahrbtnega valovja in zavoljo rezkosti, ki ne veš, ali je vzhodni zrak ali severni mraz ali le voda, ki zad za skalami vdira s peskom, z luno in s soljo cestnemu razbojniku v trebuh. Popijte, prosim vas, še eno vodko, sam pa bom poskusil korigirati svoje trditve. Bolj namreč pijem, bolj raztegujem čeljust. Lažem, ne bom se popravljal, vi niste Canossa in jaz sem komaj, komaj še Poljak! Ni me sram, in prav zategadelj je greh tolikanj hujši. Kako sem hrepenel mimo čelad: gledal sem puščo, košute v jutranji rosi, staro travo pokraj proge, zdaj se bo iz nje vzdignil zajec, se fazan raztegnil, šopek bréz okoli obubožanega dvorca in oblake na obzorju, kakor iz sladkorja, iz smetane stepene, žlahtno ulico in soj laterne iz megle, modrijansko uro vrh opečnega stolpa in pritlikavo pohabo, veterana iz brigad Pilsudskega, pred gostilno je prodajal vijolice in tu in tam igral na razmajane gosli varšavjanko. Hrepenenje se je razbohotilo, me izčrpalo, izmozgalo. Hrepenenje, poljsko hrepenenje, hrepenenje po hrepenenju. Vrnil sem se na drobilniku za

kamne. Saj poznate neokusno zgodbo o lepotici. Zvečer se je slekla, in kaj je ostalo pod abažurom: lesena noga, lasulja, umeten zob, dojke iz gumijaste pene. Zdaj lahko postavim piko. Vrnil sem se na drobniku za kamne, začel piti, za pozabo, pa sem ali bruhal ali jokal, včasih hkrati bruhal in pa jokal. Poskušal sem v škandal: bolj slabo, nazadnje sem obležal na venerološkem oddelku in umaknil tipalke. Moje samouničevanje ni bilo briljantno, ni zmoglo do konca. Zdaj posedam v FAFIKU in ovohavam slavo rodov, ki jih več ni. *L'art pour l'art*, glojem jih, čeprav so jih gosenice in črvi že zglodali. Je l' ai vu porter en terre par quatre officiers. Pobožno delo, saj se jih celo grobar, ki jih je v parcelno mapo zabeležil, ne spominja več. In nikomur ne verjamem. Niti ženskam. Predvsem ne ženskam. Ampak komu, če niti ženskam ne moreš več verjeti? ... Poljak, mizeren črv sredi črvov, nekako potomec opérjenih dragoncev Sobieskega, ki so kot angelci zdrveli in pred solznim Dunajem Turke sesekali, rodni prijatelj legionarjev, ki so Nemce v krtinah pri Cassinu zmleli in tako naprej, tke jeremiado. Vse to naj vas vendar ne zanima. Včasih se sam sebi vidim kot žebelj, ki je v lesu zarjavel, pa ga ne bodo mogli izruvat do poslednje sodbe. Mar ni značilno, da se prav sredi tolažbe skriva laž?

Krakovčani so na grb narisali odprta vrata. Pravzaprav prijazen grb. Heraldika pozna ponajvečkrat volkove, pižmovke, ščuke, zmaje, citadelske utrdbe, meče, odsekane glave, medvede. Koliko golobov je tam pod brokastim Mickiewiczem! Pepelnato siv nemir tako rekoč, gomazenje. Pa bo le držala tista o gospodu Henryku: ponoči se je ojunačil v predmestje in potrkal na sajasta vrata. Odškrnila jih je čarovnica. Denarja nimam, rad bi pa v Rim! ... Dam ti ga, moj Henryk, postavljam pa pogoj. Za dve vreči zlatih novcev bom vse tvoje hlapce in vojščake, gospoda pisarja in komornega strežaja spremenila v golobe. Ko se boš vrnil in mi poplačal dolg, jih bom pa odčarala v ljudi. Kako torej, lepotec? ... Velja, dobrotnica, je rekel Henryk, pripel denar obakraj sedla in odjezdil. Ob zoru je dvorec na lepem zamrl, s podstrešja pa je opoldne priletela jata golobov in se razfrfotala med stojnice trgovcev in stoličke obrtnikov. Plemič se je v Rimu prav lepo zabaval, zlate vreče so plahnele, splahnele. Za pečat pa je usoda pripihala nad mesto kugo: krakovski Henryk je žalostno poginil. Minila so prašna stoletja, kje je že plemič, kje čarovnica, ostali so golobje. Kadar pride tujec v Krakov, se golobje vznemirijo, zagomazé. ozro: Je to naš gospodar, je to nemara Henryk, ki je pripeketal, da bi povrnil dolg in nas vendar odrešil?

Mar ni značilno, da se prav sredi tolažbe skriva laž?

Ena tistih treh ali štirih gospa, ki sem jih imel za prostitutke, je odprla klavir in si v dolgem ustniku prižgala cigareto. Moj prijatelj,

šibki in bolehní gospod Witold, docent in inženir, je obrnil ostri nos, se obešenjaško zmrđnil in kot kletev zamrmral:

Ramona, spet Ramona, dvajset let Ramona!

Ni pogrešil. Ramona, cigaretni dim, vroči vonj po medicí, izgubljenost, ki me je grabila, ne da bi se ji le količkaj upiral, domotožje, žalost. Ali ni gospod docent že ves večer govoril o nekakšnem hrepenjenju? Srce mi je zastalo, potlej sem povsem na lepem slišal, kavernozno, kot iz grajske ječe, pesem. Sem ga prosil, pana Witolda, naj mi recitira? Poslušal sem Galczynskega, miže, in se počasi zbiral ob smrti metulja, ki ga je povozil tovarnjak. Ob klubu skrunilcev svetišč. Ob mračnem nesmislu poljskih dni. Ob zelenem Konstantinu in srebrni Nataliji. Sem ga prosil? Najbrž. S kratkim kazalcem je brskal po vodki in mi govoril v Ramono in v dim in v napudrana lica tistih recimo prostitutk in v duhovnika in v dežnik. Kot obsodbo na smrt, memento, testament.

Bili so že drugi in dosti jih bo še za mano.

Saj je življenje večno in smrt le ničvredna je krona.

Vse so le norčeve sanje, sanjane z glavo pijano.

Servus, madona!

Nehal je kakor preboden: potrgane tipke so tresle Ramono čez stole, dim, čez ustnice zaljubljenčev v loži, zunaj pa je nekdo ustrelil s pištolo. Natakárica je prišla povedat, da je ljubosumen mož na pločniku pogrnil ženo. Duhovnik se je zbudil, zavzdihnil, zadremal, gospodu Witoldu pa ko da je odbila ura, ko da mu je posvetila zvezda. Ko sva zaslišala sireno, policija ali rdeči križ, in nisva šla pogledat, me je pocuknil za rokav, zakaj bolščal sem v tiste bicikelčke na miznem marmorju in težko mi je bilo in čutil sem srce, ko da se v meni ali ob meni ali daleč, daleč za menoj nekaj dogaja — nemara ponoči, kakor na kavču, kot v zagrnjeni sobi, kjer diši po krepčilih zdravilih in postanem dimu ženskih cigaret. Pan Witold me je pocuknil in mi s strastjo zašepetal:

Ustrelil jo je, slišite! Kaj sem vam bil rekel? ... Prej, ko ste mi pokazali tamle na zaljubljenca v loži in povedali, da ju besedovanje veže! ... Prišel bo dan, sem rekel, velik, jasen kot v svetem pismu. In vrglo ju bo narazen! ... Ste slišali revolver, mi že vendar verjamete?

Še ne, sem rekel, tuhtam. Že ves večer si poudarjam, da je človek ali reva ali zél, vmes pa angelci frfočejo. Pijva, gospod Witold!

Torej pijva, pan Jugoslovan!

Na zdravje vseh dobrih, zakaj midva sva nekakšen izvzetek.

Tako sva vsaj nekaj, saj je menda najhuje biti nič.

Varšava

Postoj, popotnik, pred tramvajskim tirom.

Nedaleč stran je stojnica, pokrita s plahto. Tam prodaja gospa Henrieta, debela branjevka, oblečena v tri moške suknjiče in scufan kožuh, zimska jabolka, marone, hruške in za gomilo sliv. Meša z grebljico po kostanju, piha, smrka in prepeva kakor psalm o javorovi hiši matere Marije. Nad njo straši v mraz in meglo ruševina. Brez dimnika: v Varšavi so se zrušili še dimniki, ta klasična bandera ruševin. Na križpotju tramvajev, takole ducat čevljev od gospe Henriete, ugaša sveča. Preprosta voščenica, na sivo žolti plošči iz opek. Nad svečo rože, nad rožami pa dve zastavi, belo rdeči, poljski.

Zapni si plašč, popotnik, stopila bova od Henrietinih maronov, zimskih jabolok, sliv in hrušk pred spomenik.

Dokler ne pride tramvaj in samo pred tegale.

Zakaj če bi hotela poklekniti pred vsemi spomeniki, kar jih je v tej Kartagini... joj, vse tiste plošče, rože in zastavice, na dvoriščih, slaščičarnah, v tovarnah, vrh hidravličnega stolpa, pred smetiščem, v kapeli, zad za bronastim Chopinom, vsi ti katekizmi in dosti več kakor odprti katekizmi... dajva, brat, stopiva. Prižgiva na tem spraskanem oltarju sredi tračnic svečko, ki jo veter spet in spet ugaša, pasanti spet pa ven in ven prižigajo. MIEJSCE USWIECONE KRWIA POLAKOW POLEGŁYCH ZA WOLNOSC OJCZYŹNY. Nič drugega. Pač, skromni izklessek na skrajnem desnemu robu: 1941. so Nemci tu ubili 35 Poljakov, 1943. 111, 1944. pa 217. Svečka gori, zastavica frfoče, branjevka ponuja jabolka in tolče dlan ob dlan, zebe. Postoj, popotnik tcrej, in prikloni se.

Ko sem staremu patriciju čestital, ker je pri sivih letih tak čilak, je s členkom pozvonil v velikanskega petelina iz položenega mavca: Ilja Ehrenburg zmeraj nosi v žepku oprsnika batič iz češnjevine. Kadar mu rečejo: Tovariš Ehrenburg, imenitnega zdravja ste, preklemansko trdni, poišče Ilja batič, potrka z njim po mizi, se namuzne in nič več... Do Podkove Lesne, kjer Jarosław Iwaszkiewicz živi, kadar se mu ljubi, drži iz Varšave cestna železnica. Ponudil mi je ruskega konjaka in počasi zmignil s silnimi rameni: Hlasko, pravite?... Hja, svoje vrste korak v oblake ob generaciji PAN, KUPI OPEKO, SICER TI Z NJO RAZBIJEM GLAVO! Sezonska reč, mehurček. Fant se je izbruhal, osvinjal, izpraznil. Ko pa še svoji gardi ni bil več interesanten, je pobegnil. Trenutno, pravijo, straši po Palestini. Sleherni večer so ga menda odnašali domov. Pa so se naveličali in ga zaprli. Ali je že zunaj, vidite, za to pomembnost res ne vem... Kdor je pijanec, še ni Razin in na takele ne moreš delati bilin. V lovski izbi dvorca so vtem pripravili večerjo. Gorele so sveče. S sten so viseli tatarski meči, ščiti, samostre, štokrlje, diplome, etruščanske svetilke, križarska bodala.

Okoli naju je na tleh ležalo dosti besedi — kakor siršče pri robkanju koruze. Poslovila sva se v vestibulu, kraj medveda, ki ihtavo stiska v šapah krožnik za vizitke.

Še pomniš generala Stroopa, tistega z obrazom pol kozavega, zapitega mizarja? Samo Stroopa, zakaj če bi spustila lovske pse spomina zad za vsemi Nemci, ki so takrat tevtonili po tej nesrečni zemlji...! Se ga spominjaš na fotografijah iz zajetne knjige LES CRIMES ALLEMANDS EN POLOGNE? Avtorja idiotskočrnega pisanja V VARŠAVI NI VEČ ŽIDOVSKÉ ČETRTI. Koliko krvi pod temi trdimi platnicami! In solz. Pravzaprav: več krvi ali več solz? Bilo je 16. maja 1943 in podpis Juergena Stroopa je bil: SS-Brigadefuehrer u. Generalmajor der Polizei. Še pomniš slike 3, pa 5 in 6 — otroške oči na pločniku, mongoloidna lica, mlahave roke, ki prosijo za košček kruha, za kos pese, in trupelce pokraj razbite samokolnice. Misliš, da spi. Izmučeno, izčrpano, z revno kučmico vrh glave in nabreklo v usta — je pa mrtvo. Kakor kamen, kot opeka, kot žebelj: samo da so žebelj pa kamen in opeka mrtvi že od vekomaj, tisto otroče pa je poskusilo devet apokaliptičnih kopit, preden je izdihnilo v varšavski zrak.

Der SS und Polizeifuehrer im Distrikt Warschau Stroop se zmrduje izpod ščitka, križa roke na hrbtu in gleda, kako padajo iz petega, iz šestega nadstropja na ulico ljudje: to so slika 20, slika 21, slika 22. Zavoljo saj in dima si je Stroop nadel motociklistične naočnike. Bloki gorijo, velikanski plamen se bruha skoz okna, skozi vrata, z balkonov, z okenskih polic pa skačejo ljudje: matere mečejo otroke, mečejo sebe na cestni tlak. Stara ženska se je zavila v kockasto odejo, da ne bi gledala smrti preveč naravnost v oči. In se mečejo, mečejo. Ljudje se mečejo. Mečejo se v gomilo trupel, razsutih tja do tračnic sredi ceste.

Nemci se smejijo.

Čudež božji, TOKRAT NEMCI NE STRELJAJO!

Nemci tokrat slikajo.

Imamo še fotografijo 24, posnel jo je Franz Konrad, *appelé le roi du ghetto*. Nič novega, v Kriščevo ime: dolgčas, pač spet družine, ki se mečejo skoz okna! Otroci, žene, starke — moški, teh pa ni.

Stroop, čast in slava nemške vojske, si zdaj natika rokavico. Obakraj Stroopa četa, ki ga ščiti z vzdignjenimi mitraljezi. Pred kom vendar, pred dimom, meglo, angelci iz nebes, nemara pa pred bednimi, ki so se vrgli v svojo smrt, da bi utekli nemški? Njegova zvita ustnica, privzdignjena obrv, zobje iz porcelana, eden je pa zlat, zakaj blešči se v zarji, ali pa v požaru, ne vem, popotnik, kaj je tod takrat metalo več svetlobe v to kepo pol kozavega, zapitega mraku, ki ga je satan sredi neke kmečke orgije namodeliral v fiziognomijo.

Svečka gori pod rumenimi rožami in belo rdeči poljski zastavi
frfočeta med tračnicami in tako mrzla, tako žalostna je ta moja var-
šavska jesen...

Gengiskhan, Timurlenk, kaj vem, nemara Atila, cicibanski pojmi!

Pred meseci je Krupp obhajal svoj nekakšen rojstni dan. Posta-
vili so paviljonček iz umetne mase in postregli z izbranimi prigrizki.
Das Betreten des Schlossparkes ist nur Reichs- und Volksdeutschen
gestattet. WSTEP DO PARKU JEST DOZWOLONY TYLKO DLA
NIEMCOV. Voditelji Nemčije so govorili, časniki pa so žrli pri
mizicah za služinčad. Krupp se ni smejal. Zločinec Krupp se redko
smeje, menda se sploh ne zna smejati. Kruppova podolgovata glava
utrujenega vzvišenca je bela, sirasta, manšetni gumbi pa iz čistega
zlata. Koliko gramov tega ČISTEGA zlata za Kruppove manšete so
dale strte, zbite, strgane čeljusti, ko je jokala noč, zakaj ljudje že niso
mogli več...!

Pomožna zobna ambulanta des K.L. Auschwitz. Auschwitz, dne 8.7.
1942. Političnemu odseku des K.L. Auschwitz. Pred upepelitvijo smo s
trupla JOHANA DANBROVSKEGA, Haeftl. Nr. 18306, sneli naslednje
umetne zobe:

1. žlahtna kovina:	1 desno
2. zlato:	543 desno

Vodja der Haeftlingszahnstation des K.L. Auschwitz, SS-Untersturm-
fuehrer... in tako naprej.

Kako je žalostna, kako jesenska ta tiha, spokojna Varšava, ta veli-
častna. Drevoredi, parki, ulice, vrtovi, poletni dvorec Poniatowskega:
ustavi se, popotnik, in samo pred tem. Zakaj če bi povasovala pokraj
vseh izdelkov poljskih velmož uma, rok in pa srca, od Psalterja flori-
janskega in Meča koronacije ali tudi Gladiusa iustitiae do današnjih
dni... Labodi, race in porumeneli listi plavajo med rafinirano iz-
branim ščavjem. Hermafroditi se mrgodijo v krošnje, satiri z obrazom
Tantala se, mišičasti, parkljasti in dlakasti študirajo v vodnih sencah,
nimfe in pa bakhosi veselo krepene pod starodavnim poljskim orlom.
Levi, ki so sfinge, in favni, ki so jih docela brez potrebe sneli iz alej
Ville Borghese: ko da ni teh bitij več kakor dovolj v temnih poljskih
lésih. Pa la Maison Blanche, pa la Corps de Garde, pa l'Orangerie avec
l'Amphithéâtre, spet kopija gledališča v Herkulanu, ki ga je Vezuv
uničil in tako otel pozabe. Obakraj miniaturnega pristana stražita
Gladiator, ki umira, in Kleopatra, v polkrogu pa bedita Komedijski in
Tragedijski z žlahtnimi predstavniki: Aishilom, Evripidom, Sofoklom,
Aristofanom, Menandrom, Plautom in Terencem, Seneko, Shakespea-

rom, Calderonom, Racinom, Molièrom, Metastasiom, Lessingom, Niemcewiczem in Trembeckim. In, tam poleg, da bi kamnatim gospodom ne bilo dolgčas, Bakhantka z amorčkom. Pa rdeče ribe pa žolto zelenje pa neutrudni slikarji s trinožniki, s pariškimi čepicami in v oguljenih montgomeryjih, pa zamišljene matere in otroci, ki tipajo z dlanmi vodo in se vrešče smejo srebrnim iskrām, ko jim te v majčkenih slapovih spet beže od rok.

Zapomni si, popotnik, Poniatowskega, litovskega grofa in ljubimca Katarine. Stanislav Avgust, s tem imenom je povezana sijajna doba Poljske — in nje propad: razplatili so si jo car, pa Prusi in — kako žgečkljivo je to dandanes slišati — Avstrijci. Poljaki Poniatowskega hudo spoštujejo, čeprav je bil menda slabič, in ljubijo, čeprav je ljubil rusko Katarino.

Mimogrede: so Nemci uničevali Poljsko zgolj in samo iz vojsknh potreb?

Zlomiti so kanili poljsko hrbtenico, iz poljske zemlje izruvat poljsko srce, s koreninami. In predvsem z vlago, ki te korenine hrani.

Recimo in na primer: poletni dvorec Poniatowskega je pač poletni dvorec. Ni kasarna, ni trdnjava, orožarna. Prav zategadelj so lancknehti zvrtili v marmor in v obdelane skale in v grifone in v komedio-grafe in v balustrade in v angele in v okrasne vaze in v kasetni strop TISOČ, natanko tisoč LUKENJ. Boji so se bili, Varšava je gorela, nemški neroni bi to prekaljeno centurijo nucno lahko vrgli proti Rusom in Poljakom — ne, sredi strojnic in topov in škrtanj bajonetov so vojščaki pridno grizli luknje v kopališki dvorec Poniatowskega. Ko so jih zadelali s klobasami iz dinamita, speljali vrvce in skoraj že pljunili vse za večno v zrak — no, nekdo je zmeraj hitrejši. In hvala bogu.

Kje si zdaj, Alfred Mensebach, dipl. arhitekt iz Lisse, Warteland? 24. II. 1944. si priromal v Varšavo iz Berlina, da bi rušil. Rušil solidno, rušil pedantno, rušil po nemško: in samo kulturne spomenike! Poljake moramo oropati preteklosti, jih spremeniti v barbare brez tradicij... Si preživel, klavec kipov, dvorcev in gradov, muzejev in cerkva? Bodi kjerkoli, tvoje roke so krvave: umazane z belo krvjo razmesarjenih kamnov!

Ampak otroci ne poznajo Mensebacha.

In vseh drugih ne.

V nočeh, ko sneg vihari čez herojsko, obnovljeno poljsko mesto, v mrzlih nočeh, v mrtvaških nočeh, ko se duhovi mrtvih in trpljenje preživelih zlijejo v pošasten ples čez Varšavo mučenico... in vsega drugega otroci ne poznajo, v perncah, obkroženi z ljubeznijo, ko

zunaj Strašno šklepeta, ihti, zavija v temo, v razdivljan oblak, v udar snega, v mesec.

Bodo spoznali in bodo ponosni in bodo hvaležni.

Videl sem njih oči.

Tukaj pa stric Czeslaw spi, mama? ... Sliši, mamica, naš stric! Imel je konja, sabljo in kot Lajkonik kapo s čopom ... Mamica molči. In ne vedo in je nemara dobro, da vsaj za zdaj še ne vedo, kako je stric, ki tamle spodaj spi, imel zgolj ducat bolh, pokrpane vojaške čevlje, bradat obraz, vročico v očeh — pa žlahtno, veliko poljsko srce. Tale njihov stric. Ta stric, ki tam leži. Med branjevko v škornjih in med tračnicami. Tale njihov stric.

Stopiva stran, popotnik, tramvaj gre, pojdiva k najini gospe Henrieti, spet je vrgla tri pesti maronov na pečico, večeri se.

Gdansk

Hotel ORBIS je kot zablodela Magellanova, v skale pahnjena in razležana topovnjača, pred ORBISOM pa mrzlo pljuska Baltik. In nikjer jadra, ladjice in čipkastega vala, da bi razjasnil dušo in spočil srce. Vse zgolj sivina, za spoznanje žolta, zamolklo razpotegnjena v brezbrežje.

Skoraj razumljivo, da je bog svetovne vojne tu pomôlil svoj introitus. Črni krilatci mu namreč zlepa ne bi iztaknili bolj zamegljene, srh vzbujajoče scenerije za prolog v drugo danse macabre.

Trgovec Beobachter je s srebrno žličko trknil po jajcu in s počenim glasom človeka, ki je bežal od Sodome, da bi priletel v Gomoro, debelook, s pričesko, skrbno primazano k lobanji, rekel:

Nemci smo grmeli, se jezili, Poljaki najbrž prav tako. Če pa pomislim, tu in dandanašnji: kako boš nekakšna poljska država, če sta ti vrat in grlo tako rekoč v železni nemški kravati? Gnoj se je nabiral, tvor nabrekal, prosim: pod oknom ORBISA je morje grdo, umazano in brez opojnega obrežnega duha! ...

Za njim je bilo okno in za oknom morje in v tem širokem oknu in na tem še večjem morju je negibno plavala polizana, nekolikanjce ptičja Beobachterjeva glava.

Pomnim Ruse, nadržli so in Gdansk okolobarili s katjušami. Hanzeatske palače so se drobile kakor glinaste kozíce, krušili so se portali, luščile arkade križarske trdnjave — Visla je pa tekla. Tekla kot že tisočletja, le malce začudena, le malce zbegana, tu in tam tudi krvava, sicer pa sajasta in blatna. Streli so ji luknjali vodo, ji metali velike ribe z dna, z razklanimi trebui in z norimi očmi so reve potlej plo-

skotale. Takrat sem videl, da tudi male ribe žro velike: magnetlo se je ribic, takole ducat, nikdar več, k rani velikanke. Bi rekel, kot nogometaši pred nasprotnikova vrata. In ko je riba, blazna in zdivjana, poskusila poslednjo dirko v blodni misli, da bo pobegnila, ah, gospod, kako so ji pulile črevca iz trebuha! Prisesale so se na črevo, se veselo prepeljavale po mračni Visli, kot na zabavišču, kakor vodni smučar, bi še rekel. Gledal sem prek svoje strojnice, od Baltika se je kadila megla, na čelado so udarjale ledenomrzle dežne kaplje. Ne bom pozabil, kako so majčkene, nesnažne ribe žrle umirajočo velikanko. Kdo bi si vendar mislil!...

Da, sem rekel, v vsaki zgodbi lahko najdemo poanto. Poljska na primer je kot nalašč dežela neskončno resnih zgodb in še veliko resnejših poant. Zunaj je temačno jutro. In v jutru Baltik, len je, prežvekuje, mrzlo pljuska v breg. Gospod Beobachter, ali nemara dvocevka nima dveh cevi, smodnik pa po navadi isti? Iz leve cevi enako počí in se pokadi kakor iz desne, obe pa zajca spravita ob kožuh.

Kako, prosim, ne razumem...?

Ni treba. Kadar sem slabo razpoložen, se rad igram z besedami. Ampak nikdar v tri dni. Zgolj v Potjomkinovo vas, pahljačo, kaj vem, le da bi si skril oči. Odgrnjene oči me zmeraj silijo v surov odgovor. Glejte torej zmaje na pahljači, lilaste golobe, hierogliffe in device, ki so mehka sanja in skoraj že privid...

Gospod, ne razumem!

Saj vam pravim, ni treba.

Vstal sem in, ker v gostilnah nisem rad dolžnik, sem zamrmral:

Petnajst dni že romam po Poljski. In petnajst dni me dan za dnem preganja smrad po krematorijih iz Auschwitzta in me strašijo kamižolice otrok, ki so jih pobijali z zidarskim kladivom... ah, gospod Beobachter, opravičujem se vam, ker ste mi pokvarili zajtrk. Zbogom!

Hodim po pločniku in grizem meglo... Če kdo grje bevška kakor pes, če je kdo še bolj strupen kot gad, potem je to gotovo... Tako je o Nemcih sodil Mickiewicz. In tako o Hitlerju, pošasti, ki se kobali iz brezna, Rauschning. Hermann Rauschning, nacistični elitnež, pa na lepem vse kaj drugega in pisec zanimivega Antimeinkampfa, knjige HITLER MI JE POVEDAL. Spomnil sem se razmeroma nedolžnega odlomka, fonografsko verne beležke s polnočne intimke v muenchenski Rjavi hiši: ...Treba bo uničiti slovansko rodovitnost. V resnici, največja nevarnost za močno severno belo raso je neizmerna plodovitost Slovanov. Ti si — kot vsa nižja, manjvredna plemena — iz svoje ničeve kvalitete pomagajo s kvantiteto, se pravi: z vznemirljivo plodnostjo svojih žensk. POTREBNO BO ODTRGATI SLOVANSKE KMETE Z ZEMLJE, ZAKAJ SAMO TAKO JIH BOMO SPREMENILI V BEDNE PROLETARCE IN ZGOLJ TAKO ZA-

VRLI NJIH PRIRASTEK... Zavijem v ulico, po tej se je 1933. leta Hermann Rauschnig, predsednik Senata v Gdansku, sleherno dopoldne vozil proti službi. Iz za vogla vstanejo iz megle trije korenjaki, trije padalci v rdečih baretkah s srebrno rozeto. Objeti so, počasi grejo in prav lirično mrmrajo neko ne pretirano polikano soldaško pesem o Mariji in treh svetih kraljih. Ulica ne zaudarja več po megli, zavohal sem medico.

Vratar v carski livreji in s potrغانo rokavico, vratar kot izpred vrat v Zimski dvorec, plešast in z zalisci, vratar kot se spodobi mi je dal zavojček grunwaldovk, slovesno spravil napitnino in salutiral s starčevsko roko. Vzdož Baltika je dimnikar v cilindru porival predpotopno kolo, zasopel, sajast in z lestvijo na rami. Pred hotelom je čakal šofer, mlad, štrlečih uhljev, kozav, v modrih hlačah in koruzast v lase. Na najstarejšem trgu Gdanska, pravijo mu Trg čarovnic, ker so ondi v srednjem veku žgali na počasnem ognju te hudikove gospe, je bataljonska godba zbrano vadila in spet in spet koračnico.

Šel sem mimo kamnatih pomolov: vsaka hiša, uboga ali ne, ima pomol, pet stopnic, obakraj tri kamnite vrče s cvetjem, rokodelski kipec — škrate s kapo, morsko deklico, debelega meščana, mornarja s helebardo — in potlej zid in v zidu vrata. Ampak: razmetano je bilo vse to, preorano, s soljo prekletstva posejano. Od kod jim moč in potrpljenje, da so iz kamna spet na kamen pričarali palače in hiše ribičev in trgovinske kazemate, ki se jim je zad za rdečimi zidovi v starih časih pretakalo zlato? Je to ponos, je trma, volja do življenja — kljub megli z Baltika in ribi, ki med kanonado orje s počenim trebuhom Vislo? Le kako ste zmogli, Gdančani, tolikanj mojstrsko vrniti kamen spet na kamen, če pa je en kamen bil na severu, polovica drugega na jugu, druga polovica drugega pa v Visli? Občudujem vas, Poljaki, klanjam se volji in vašim stisnjenim zobem.

Sem pa v Starem mestu, nasproti Mestne hiše, videl pomol, ki sta ga varovala dva stebra. Prvi, sivkast, brazgotinast od megle, časa, mraza, dežja, snežnih viharjev in redkega sonca, je nosil letnico 1557. Onkraj stopnic je stal drugi, mlad in lep, prvemu do milimetra natančno dvojček in prapravnuček z letnico 1958. Dva stebra, med njima pa takole nekaj manj kot pet stoletij!

Inženirji prostovoljci so po vojni mesece in leta stikali po ruševinah. Se pravi, stikali po Gdansku. Zakaj Gdansk ali ruševina, Varšava ali ruševina, Wrocław ali ruševina in Tako Dalje ali ruševina: dve besedi namesto ene same. In tehniki in arheologi in umetnostni zgodovinarji, brskali kot lovski psi po ruševinah. V pomoč so jim hodili taborniki, župniki, upokojenke, invalidi, bohemi, generali, izvoščki, patriciji, žeparji in porodnice, vsi so jim pomagali, vsi živi...

sicer pa se mi iz dneva v dan močnejše vidi, da so jim še najbolj mrtvi pomagali, jim držali svečo pred očmi, jih za roko vodili in pogumili.

Družba mrtvih je na Poljskem silna.

In so korakali v ruševine, z Baltika jim je čez sklonjena ramena veter nosil slane pene, nizko nad ugaslimi ognjišči so vreščale bele krpe, galebi, na begu pred viharjem. Pa so rili, grebli, se zažirali v gomile, visoke tja do petega nadstropja, za njimi pa, na straži, mrtvi, brez klepsidre, z laternico v koščenih prstih. Zadah trstike in scefranih podnic, škripanje ometa pod zobmi, pot in prah na vročem čelu.

Ko so naleteli na oltar, na kapitél iz gotske veže, na rožanec s pozlato, na obok iz znamenite krčme pomorščakov, na krstnico iz kapele, ki so vanjo Nemci zgnetli žene in otroke, da bi jo tako koristneje pogнали v zrak, na trobento poštnega kočijaža, na relief s kmetico, ki ponuja košek z jajci suhemu in kislemu pisarju, na tri črne kandelabre, na stebriček z inicialkami, na napušč iz marmora, na žlahtno fantazijo arhitekta, ki ga je bil nekakšen romarski nemir pripeljal od Murana in je v latinskih ditirambih hvalil gostoljubnost mesta, mu klesal panegirike v kamen in v les, pri tem pa menil, da ni svet nič večji kakor žep berača, pa čeravno sega smrtniku pogled le do obzorja — zapisovali so, primerjali, beležili, protokolirali, imatrikulirali. Zidarji so zidali, obrtniki cinkali, tesarili tesarji, slikarji — kaj le naj slikar, če ne pije, ljubi, obupuje? ... Slikali so.

Pan inženir, tule bo potreben sveti Krištof!

Izkleši ga, po sliki iz škofijskega arhiva. V črnem marmoru. Pol noge mu je mraz odbil v hudi zimi 1910. Izkleši novega.

Pan kipar, poglej številko 1025 skozi K: svetnik, v črnem marmoru, nemara Krištof, samonog ...

Kje so ga našli in kje je zdaj?

Za tovarno ribjih konserv, pobrali pa so ga s smetišča ...

Imenitno! Kipar, postoj, ne kleši! Pač: ko ga boste spet vzdignili na steno, mu dokleši nogo ...!

Mravljišče, gomazenje, perspektive klavrne, v Gdinji so zamrznile sirene, v Sopotu, kjer sije sonce petnajst dni na leto, so kominformovski biriči prebičali mornarja, ker se je obesil, pa je vrv zatajila, zlezel je pod posteljo in tam zaspal.

Čehi so, tovariš komisar, barabe, izvažajo zanič vrvi! Uspejo ti prodati suho češpljo za lornjon in pasji zob za trn iz zveličarjeve krone!

Molči, mornar, in povej, kje se po navadi paseš v Marseillu ...?

Hja, zmeraj se nalijem pri Pametnem kristjanu, okoli polnoči pa vržem sidrce pred Katarino, črnko iz Hiše pod vešali.

Čestitam, lep primerek socialističnega pomorščaka!

Pan komisar, udarite, bili smo in smo reveži, mornarili smo v konvojih, pustili mlado kri in sanje sredi morskih psov, hobotnic, rajhovskih podmornic, zobje so šli na dno, škrbastih in ovenelih pa se dandanašnji zgolj še kurba usmili...!

Sirene molčijo, mravljišče dela, Baltik se s podplutim licem liže v breg.

Kako, gospod profesor, ni in jih ni, pravite, sklepnih skulptur cehovskih veljakov, tistih pekov, svečarjev, mesarjev, suličarjev, pergamentarjev in tkalcev? Ste zares povsod in vse prevohali? ... Prav, namesto njih nas, ki to ruševino spet kiparimo v mesto, v novi Gdansk! Kiparji, sèm! Poziramo!

In tako jih gledam, gdanske renesančnike, v kamnitih medaljonih: inženirja s francosko baretko in s pol cigare na nabrekli ustnici, suhčenega arhitekta, ki se mrgodi, ko da mu je žena pobegnila s pismonošo, kiparja, temu komaj vidiš nos zavoljo velikanske kučme, bradatega nekoga, ki je strog in oster kot Sobieski tam nekje pod Dunajem, in še dva, vendar pa ju lahko le slutim, starejša gospa je namreč odloputnila naoknice, vrgla čez polico pernico in iztepava, bije, mlati, ko da bi kanila te portrete, ki so že legenda, hitro in čimprej popudrati s prahom patine.

Ruski bombnik, veteran, je plul spokojno proti Baltiku in tu in tam le za spoznanje kihnil. Spet sem se je spomnil, do kleti razrušene in do podstrešij obnovljene. Odprl sem zajetno mapo LES ESPACES VERTS DE VARSOVIE in se ustavil pri messeru Canalettu. Porodil se je med beneškimi kanali, pristal na Poljskem kot že žlahten arhitekt in tam, MALARZ WARSZAWY, umrl 1780. Česa vsega ni narisal tale znamenitež! ... Čolne na Visli, Arzenal s topovskimi krogli, Cerkev Sakramentek, Mline vetrovce, Generala na grajskih stopnicah, Poštno kočijo v snegu, Menjanje straže, Meščanko v oknu, Židovske prekupce, Krovce v pomenku z dimnikarji in zidarji — na tisoče je grafik, ali natanko: na tisoče fotografij, posnetih s svinčnikom, pereščkom, tušem, šilom. Pohabljen Varšava si je kakor z berglami pomogla s Canalettom in se po njegovih risbah vzdignila iz ruševin, zato ne pade v tri dni beseda OČE NOVE VARŠAVE... Ko sem spet obrnil stran, sem v rezko distonijo naletel na včerajšnjo beležko: Dopisnik Voelkischer Beobachterja je vprašal Franka za razloček med Češkim protektoratom in temle Generalnim guvernmajem. Razložil vam bom v podobi, je odgovoril Frank. V Pragi oznanijo z rdečimi razglasi, da bodo ustrelili, kaj vem, sedem Čehov. Če bi pa jaz ukazal, naj oznanilnice obesijo vsakič, ko potolčejo sedem Poljakov, priznam: gozdovi ne bi zmogli potrebe po papirju za lepake! ... Zaprl sem mapo, jo z drhtavimi rokami obdržal na kolenih in se zazrl dol, skož okence, na Poljsko.

Izvolite, pan!

Uhljasti šofer me je potegnil na resničnost sedeža in vžgal motor. Vprašal sem: Kam pa...?

Na Westerplatte!

Tja, kjer so začeli drugo vojno?

Tja...

24.000 Nemcev se je z morja, z zemlje in iz zraka zaletelo v pest žolnirjev, zmogli pa so jih šele takrat, ko je Poljakom zmanjkalo patron in pitne vode. Zavaljo te počasnosti je besni Hitler med rjo-venjem popljuval vse svoje generale, z admiralom Raederjem vred...

Prav tja, pan.

Pa kaj je dandanašnji tam?

Bore malo, se reče: grobišče s črno ploščo, skromen spomenik, drevesa, suha in pokleščena od takratne vihre, mreža blatnih stez in pa gomila zrušenih utrd. In še tihota, težka, pretresljiva, zlasti v jesenskih popoldnevih... Ko so branilci Westerplatte skrili v ruševine prapor in zastave in sajasti, krvavi vzdignili rjuho, so jim nemški častniki najprej izkazali časti, takoj potlej pa so jih pobili.

Stari avtomobil je drvel po ozki asfaltirani poti. Na desni slabokrvna trava, na levi pokrpane lesenjače s pločevinastimi dimniki, dva bela zajčka pred verejo, pes na verigi in pol čolna pri tualu s sekuro.

Šofer se je stegnil na zadnji sedež, uhlji so zamigotali, ponudil mi je zavitek, odvijem: tri vrtnice, tri čudovite sredozemske vrtnice, tri vrtnice na Baltiku!

Pan, me je zadrežno prosil, bodite dobri in jih položite pred spomenik na Westerplatte.

Fant moj, sem rekel, za te tri rože si odštél vendar pol plače!

Morda me je preslišal, najbrž me ni razumel, čez čas je z jeclja-jočim glasom rekel pa z očmi, ki so blodile mimo trav in zajcev, psa in čolna:

Pan, pod tisto črno ploščo spe kosti mojega ubogega očeta, narednika Wilinskega...

Molčim, v roki stiskam dragocene vrtnice, in le zakaj imam dan-danes vlogo v očeh? Je to od mraza in megle, ki veje z Baltika?

Prav gotovo, od mraza in megle, ki veje z Baltika.

Poznanj

Pomirite se, pan Tadeuš, ne zganjajte komedije! Naju že gledajo in kaj si bodo mislili. Sédite, odrinite to prašno steklenico in prižgite cigareto... Ura je pozna, v krčmo lezejo igralci, utrujeni obrazi jim

blodijo skozi tobačni dim, pri vratih škriplje gramofon in neka ženska je oklofutala neko drugo žensko, hočem reči — prišla je, se razgledala, odšla. Potlej sem uganil, da moški kraj oklofutanke ni njen mož, in vi ste kriknili:

Napak ste pritisnili klofuto...!

Ampak prekasno, miza prazna, pri vratarju pa spokojno škriplje Hvala, srce, ker zmoreš tolikanj ljubiti, ruska popevka.

Iz vseh poznanjskih teatrov so se v krčmo zgrinjali igralci, lesketavi zavoljo vazelina ali pa samo na pol odšminkani, važni, kisli, naveličani, blazirani, zaspani.

Pila sva vodko, sklanjali ste se čez mizo in z dlanjo udrihali po mokrem prtju. Potlej je prišel ravnatelj Panstwowe opere, Gorzynski, in zaklicali ste mu:

Servus!

Potlej je nekako prišel režiser Jacek Flurka, bil je bolj pijan kot vi: z gumbnice mu je visel počen rdeč balonček in obakraj sta mu pomagali dve plavolaski. Potlej se je v škornjih prizibal Marijan Kouba, ki poje Jonteka v Halki, žalostnem trikotniku skladatelja Moniuszka, in z njim, z Jontekom, sta šli pevki Kavecka in Sypniewska. Vsem ste klicali Servus!..., pa se zamislili in mi zarotniško zašepetali:

Ampak, med nama, skrivnost: alkoholizem, pfej, narodna rana, nevarna, satan z njo!

In sem vas gledal, tako zadržno, takole kot pred uro v hotelu Veljkopoljski, ko sva se sporekla, ker ste mi hoteli plačati večerjo, češ: Rad imam Jugoslovane!... Spet ste se zamislili, lasje vam, črni, padajo na čelo, oči vam streljajo v živžav, ki se iz njega tu in tam prikaže pikolo, podoben naveličanemu mrtvecu... Spet se boste drli, že začenjate, že vidim, žile so se vam napele, že kričite:

... tatarski zrezek, s kaprami posut, svinjska rebrea po ukrajinsko, boršč iz rdeče pese in solata, polita s smetano! Potlej še rezina lososa v žlahtnem olju in za srednjo baterijo steklenic s pivom. Pa je pivo slabo, zato k vsaki steklenici kelih vodke, da bo prav! Živela Jugoslavija!

Psss, pan Tadeuš, zardevam! Zrezka, lososa in rebrc ne bom zmogel, škoda zlotov, sem že povečerjal. Kar pa zadeva Jugoslavijo, pustite jo, naj spi. Bliža se polnoč, pri nas vedrilo le miličniki, redki in pod lučmi, ko da si v mračne uličice ne bi upali, in babice v poročnišnici in graničarji in kurjači na lokomotivah. Jugoslavija zdaj spokojno spi, prehrupni ste, kaj bosta rekla ravnatelj opere in Jacek Flurka, ta je zaspal med plavolaskama, ne rjujte, zbuditi ga utegneta in potlej bo hudič, in sploh, pogovarjajva se bolj potiho, nemara ti

umetniki v krčmi niso vaših misli in čemu bi z zobotrebcem drezali v njih srca, rožnata, našminkana, zaspana...!

Pan Tadeuš pa je vstal in je — ko da me izziva, ko da se mi nalašč po vsi sili upira — pahnil roke v vis in kriknil:

Zivela Jugoslavija!

Iz senc in dima se je v naju obrnilo za dva ducata oči, potlej je zaploskalo, tudi Jontek je zaploskal, Jacek Flurka je pa spal.

Pan Tadeuš je pokimal in se sesedel. Imel je solze na vekah, v roke je drhtel.

Vidite, radi vas imamo. V močvirnih jamah za Oswiecimom so vaše kosti, v vaših gozdovih spe naše kosti, in mir tem svetim kostem! Mi, Poljaki in Jugoslovani, smo se bili, ko so drugi srebali malinovec v kavarnicah, tiščali kapo na oči, igrali Nemcem cesarske mazurke in jim ponujali vse, dušo in ženske. Kar je človeku najbolj dragoceno... duša in ženska. Niso poskusili biča na železne kepice pa plinskih prh in pa ograj, ki sevro človeka, kadar se na smrt utrujen in kot Kristus razprostrtih rok nasloni na bodečo žico. Siti so in prazni. Pa odmevni: in gorje nam, kadar kolenejo, takole linijsko, marksistično, ideološko! Tri dni drhtijo stekla v naših oknih. In sploh je tam od sile rdeče, kot krpa v torerovih rokah! Ampak mi nismo bik v areni in vi, Jugoslovani, niste bik v areni, ni cirkusa, publikum ne rjove, čez plot ne meče bambusovih palic, vrečk s kikirikijem, slamnatih klobukov in škarpet. Vse je tiho, vse zamišljeno, vse drugam usmerjenih oči!... Moj bog, pijte! To je stara, to je poljska vodka, jutri vam bo jutro manj megleno. Poznanj ni znan samo zaradi leta 56, pri nas je industrija, dimniki štrle in bruhajo, ampak... kje vse smo vi in mi v tejle vojni zagrebali svoje kosti!... Pravzaprav v vseh, v zadnji pa še prav posebej. Mojo pot pogledjte, takole za primer, in jaz sem črviček Tadeuš Kuczynski, sicer magister pravnih ved, ampak docela nič posebnega! Ne znam hipnotizirati, ne znam požirati razbeljenih bodal, ne znam saditi ohrovt, ne znam pozvanjati k slovesni maši, ne znam zatirati lubadarja. Nekoč sem znal voziti džip, pa kje so časi. In kje sem bil. Kje vse smo pot potili, pili, krvaveli, ženske lovili, da bi si spočili dušo, in umirali z otožnostjo v očeh. Vi in mi!... S krdelom Puščavskih podgan, glejte no, sem se podil pod palmami in grizel pesek, ki nam ga je skozi znojnice potiskalo v kri. Šlo je sem, šlo je tja, pri Tobruku so nam z neba metali sodčke s črnim pivom in sifon, vode ni bilo, pa ilustrirano pornografijo, da ne bi pozabili, kako je bog ustvaril žensko. In poljski letalci, ki so na otoku obranili glavno mesto London, pa nihče dandanes tega več ne ve?... Ali bolje: noče vedeti. Stopite na pokopališče, zavijte v desno in berite s plošč imena

padlih, ki so v trdnjavah silili čez Poznanj, Rusom v pomoč. Stanislawi, Wojciechi, Juliuszi, Kazimierzi, Czeslawi, Bogdani, Jaroslawi — so to angleška, morda ameriška imena?... Zamahniva z roko, ura je pozna, mrtvi naj počivajo v miru, saj jim drugega tako ne preostane! Bili so strastni, žilavi idealisti, nikdar računarji in nikdar Pepiki, da bi nabirali po cestah pasje fige. Zato se imamo radi, Poljaki in Jugoslovani, čutimo se bratje: nismo poceni, nismo cipe, imamo hrbtnico tudi kadar smo brez hlač, in cigareto v ustih... Ampak... od palca na laškem škornju do tirolskih hribov so posejani poljski grobovi iz belega kamna in z orlom pri zglavju! Življenje smo jim dali, podarili kri — komu, zakaj? Anglija ima še zmeraj svoje gardiste z medvedjo kučmo. Amerika tercialke, ki terjajo nekakšen vesoljni prerod, pridigajo o človeku in pijejo samo domača vina... iz gole lagodnosti sem rekel Anglija, izbral Ameriko, lahko bi šel naprej po zemljevidih Azije, Evrope — čemu, pijan sem, dvojno pa ne vidim. Mili bog, zagatno!

Odprl je v laterno, se namrgodil in dolgo lovil plamenček. Na lepem pa je stekleni cilindar šklopotnil na staro mesto in mu prerezal cigareto. Hudič pa socializem, ki rubi železničarjem družinske omare!... Hitro sem mu vrgel svoje grunwaldovke in vžigalnik, da se možiček ne bi docela razrepenčil. Odpel si je dva gumba na sajastem železničarskem plašču in zamrmral: ...Imam bratranca, zavirač je, šema je, naj bo. Sin mu hodi v gimnazijo. Bodimo natančni: se vozi, z vlakom. Kot železničarski naraščaj ima zastonj vozovnico. Drugi razred. Primeri se, bila je gneča, strahovita, kakor ob mobilizaciji. Piotrček, duša, se zateče na hodnik prvega razreda. Torej na hodnik! Sprevodnik, mrha, ga zapiše, bratranec plača poštarju kazen. Mine leto, poštar spet prinese isto kazen. Le da je narasla za 80 zlotov in 36 grošev. Bratranec je zaviral, plačala je žena, nevednica. Zdaj smo vrh klanca: letos so bratrancu zarubili težko družinsko omaro! Bog v nebesih, ali me slišiš, nevernika: družinsko omaro! Tako rekoč omaro za iz roda v rod! Ker bojda še ni plačal kazni! Omaro, vredno tisoč zlotov, so mu v uradih ocenili na petsto! To pa je iz ovce naredilo volka: zdaj zavirač popotuje že poldrugi teden od Poznanja do Gdanska in nazaj. Na vsaki postaji išče pravico. In vodko: zavoljo razsajanja ga je milica že dvakrat zaprla. Uro je izgubil, se prehladil, huligani so ga pretepli. Pridušil se je, da bo potrkal nič manj kot pri Gomulki... Se tudi pri vas lahko kaj takega zgodi?... Kje pa! Tito ne bi nikdar pustil, če kaj vem, da bi uradniki železničarjem rubili družinske omare!... Mimo okna so dirjali dež in tema in mraz in hlapi. Tu in tam je pribežala iskra, se opotekla kakor prestreljena duša in mrknila v noč.

Mili bog, zagatno!... Kaj je menil mali, črni Jerzy, ko si je spet pahnul brzostrelko na ramena? Prek rdečega križa je zvedel, da so mu Nemci pobili v Varšavi ženo, otročička, mater in očeta, sestro gimnazijko in pa dedka, ta je zbiral znamke, novce, osmrtnice iz časopisov in

lončene peteline. Preprosto: Nemci so Jerzyju pobili vse. Pa nas prelete letalci pa jih postreljamo, ah, pozabil sem: Jerzy je bil Žid. Poljski Žid. Skupaj sva pri Tobruku poslušala v nočeh sisikanje škorpionov in kantilene svetilnih raket. Rekel sem, kako smo malce postreljali v nebo. Pa se letalo nagne, zamotovili se, pada, pada in slovesno pade. Polovili smo devetnajst Nemcev, kratke afriške hlače so se jim tresle pod kolenom, bili so bledi kot smrt v fotografovem magneziju in sploh je bila to korajžna, imenitna, prezirljiva in kakor se spodobi vojska! Naš poveljnik, star poljski častnik, je seveda vedel za poparjenega Jerzyja, za pobite v Varšavi, za noči brez sna. In ker je bilo treba ujetnike pošiljati v zaledje, da bi jih v štabu izprašali, je poklical Jerzyja:

Dam ti tovornjak in samo enega vozača. Teh devetnajst Nemcev odpelji do oaze... Pripomnil bi — je še dodal poveljnik: Če bi se primerilo, Jerzy, takole po naključju, da bi teh devetnajst Nemcev ne prišlo do štaba, me ni treba buditi. Spal bom, v mreži in z mrežo proti komarjem pokrit. Ne budi me, če bi se tem Nemcem kaj zgodilo...

Jerzy je pokimal, si na pleča pahnil brzostrelko in tovornjak je odhrumel.

Med dúnami, pesek je bil legel v brezbrežje, nad glavami je tlel srebrni blišč neba, je vozač ustavil tovornjak, da bi šel, je rekel, na potrebo. Jerzy je ukazal Nemcem, naj zlezejo z voza. Vedeli so, kaj jih čaka, bolj popadli so kakor pa zlezli. In jim je ukazal, naj pokleknejo, v vrsto, kot pri prvem obhajilu, lepo drug zraven drugega... Poveljnik je terjal, naj ga ne bude, če bi, takole po naključju, teh devetnajst Nemcev ne prišlo do štaba, spal da bo, v mreži, in pokrit z mrežo... Jerzy je napel brzostrelko in se zazrl v obrite nemške tilnike in gledal, dolgo gledal. Devetnajst nemških tilnikov, vsenaokoli pesek, nad peskom žar neba, devetnajst nemških tilnikov in črni, skromni Jerzy, gledal je, držal brzostrelko v rokah in prst na petelinu.

Vozač se je vrnil.

Jerzy je spravil brzostrelko, velel Nemcem, naj zlezejo na tovornjak, jih pripeljal žive do oaze, se potlej viskija napil, legel na prazni tovornjak, vozač je pognal v pesek, pod večerno, rdeče puščavsko nebo, in nikjer žive duše, samo brnenje stroja in ihtenje malega, črnega Jerzyja na prašnih deskah tovornjaka... Še danes mu zamerim! Ne... Ne vem... Niso mi pobili vse družine, le dva brata... No, pijte vodko! Ne vem, kako bi naredil, če bi bil Jerzy...

Natanko pa vem: ker smo mehki, so se nam smilili, in ker so se nam smilili, so nas klali, in ko so nas klali, so vedeli, da se nam bodo

jutri, pojutrišnjem smilili!... In tako iz veka v vek... Pejte, greva na zrak!

Šla sva po tihih poznanjskih ulicah, mimo osvetljenih izložb, mimo starih poljskih slav, mimo Parka Kasprzaka, mimo Collegiuma Minus, mimo Akademie Medycznej, mimo Biblioteke Raczyńskich. Bilo je spokojno, katedralno, korak nama je zdrnil v koračnico in, vrag ga vedi, tudi peti sva začela. Odmev se je vračal izpod gotskih zidov, trdnjaviških obokov in opečnih napuščev, pa sva le pela, nekoliko trezna ganjeno pela v mir velikega poljskega Poznanja, v polnočni mir tovarniških dimnikov in obcestnih svetilk, prav lepo pela Pesem legijonov ali tako imenovano Mazurko generala Danbrowskega, slavnega poveljnika nič manj slavnih legij, prav pristržno pela:

Ni še Poljska vsa propadla, dokler mi živimo!

Kar nam tuja moč je ukradla, s sabljo pridobimo!

Vodi nas, Danbrowski, iz dežele laške k Poljski!

Pa naju je Danbrowski zapeljal pred miličnika: tako rekoč povsem na lepem je stopil izpod kandelabra.

Na, je pan Tadeuš zamrmral, pa sva ob dvajset zlotov!

Miličnik je, resen in avtoriteta, potegnil knjižico iz žepa, pogledal dokumente, se nasmehnil, mi vrnil potni list, spravil svojo knjižico in vprašal:

No, kako pri vas, v Jugoslaviji, vreme?...

Zmignil sem z rameni in sprejel grunwaldovko.

Kot pri vas, v Poznanju: včasih sonce, drugič dež. Tudi megle ne manjka. Nema lokrat je je, bi rekel, kar precej.

Miličnik je prižgal, odvihal krzno na ovratniku, mi potlej stisnil roko, zadrežno rekel: Pozdravite Jugoslavijo, z meglicami vred... se obrnil in v dolgem dežnem plašču spet utonil v temo, nemara zad za kandelaber.

No, ste videli, je rekel pan Tadeuš.

In sva šla naprej, naprej po vlažnem, zloščenem asfaltu in sva imenitno, ni kaj reči, prav ubrano pela:

Vodi nas, Danbrowski, iz dežele laške k Poljski!

Wroclaw

Lok je sklenjen. Preromal sem vso Poljsko, mimo vzhoda do Baltika in potlej na zahod. Spoznal sem jo, ki sem jo prej le rad imel. Zdaj občudujem narod, ki je zaječal pod tolikanj krvavo butaro in se tako ponosno spet zravnal.

Misel se zatika v misli, ki kot pijani netopirji plavajo k spominom in nazaj. Poljska te poplemeniti in zastrupi, omami in razžalosti. Vzljubiš jo, pa si bolan od nje. Dežele, ki ti je postala druga domovina, ne bi najmanj sedem let več obiskal. Preveč je groze, prehudo veliko smrti diha s polj in vse preveč grobov je tam — ali pa negrobov, saj so na primer Nemci pepel sežganih prepeljavali z vagončki v blatne jame Birkenaua, da bi zapolnili močvirje in ga izsušili.

Strašna si, Poljska, in blagoslovljena bodi!

Pa kaj je gnalo Hlaska, delavca, natararja, šoferja, da jo je zapustil, pobegnil iz dežele, ki mu je nudila ne zgolj trdno streho, hlebec iz ledine in salonsko suknjo? Pisatelj Osmega dne v tednu in zadušljive povesti Zanka je prodal dušo hudiču in usahnil... Saj ne moreš mimo vrb, razčesanih od viharja, ki hrumi vzdolž Żelazowe wole, prek spokojnih lesov in ravnin, koder se po poljski poti vračata na večer kmet in žena proti s slamo kriti bajti pod topoli! In slava prejšnjih rodov in strastno domoljubje Mickiewicza in kavarna v starem Krakovu z žlahtnim Zelenim balončkom. Po stenah visijo lutke znamenitih igralcev in podobe imenitnih slikarjev in rokopisi, ljubosumno spravljene pod steklo: pol stoletja Poljske. Si mar pozabil na rjaste majuskule ARBEIT MACHT FREI, na tisočkrat sveta tla, asfaltirana s krvjo otrok, in na oblake daleč na obzorju, sive in slovesne, ko da so vsrkali vse tožbe in vso revščino milijonov, ki jih ni več, niti v grobu več, niti z okostjem več... Če že zaradi drugega ne, Hlasko, zavaljo tega ne bi smel.

Res, ne bi smel.

Proti srčni megli in bebavosti vsakdána bi moral drugače demonstrirati. Vse tiste praznoglave sekretarje, domišljavce, nepismene direktorje, sovražnike kulture, papačijaste šefe, pisarje s tenkim glasom in z debelo vestjo, rdeče fevdalce, debelorite stolčkarje, mlatiče slame, komolčarje, koritarje, poceni pustolovce, omejeence, analfabete vseh vrst, nove buržuje, primitivce, barbare, vso navlako, ki si galoše greje, recimo, v uradih, čeravno sodi v hlev ali pa kam drugam, vse tiste trote in zavore bi moral, Marek, na Poljskem pičiti s floretom in posekati z mačeto. Nikjer drugje. Na Poljskem, zmeraj in samo na Poljskem!

Zdaj pa brodiš kakor ladja s pokrpanim krmilom, premetava te kot krpo pergamenta. Bil si vse, zdaj si nihče, ki hrepeni po Poljski. Ne smel bi dati sape v zakrivljene rogove križarjev: ko si pobegnil, so Nemci privalili sod, vola zaklali na grajskem dvorišču in tri dni so zmagoslavno škripale harmonike in piskale trobente!

Saj pomniš Tadeuša Borowskega, pisatelja. Bil je nemara bolj nadarjen kakor ti, tudi bolj jedek, čeprav ni znal tako po furmansko preklinjati. Dobrodušnega Borowskega z razvezano kravato in z žalostjo v očeh. Tako kot ti ali nemara bolje je znal udrihati po vrtorépcih, ki hkrati jahajo in molzejo zgarano kravo socializma. Pa se je upehal, zmanjkalo mu je moči in vere — je pobegnil?... Je... Ni pa zapustil Poljske, da bi se napijal po hamburških in razsajal po pariških barih. Ni se nasmehnil domovini, pobegnil je v samomor. Star devetindvajset let, in samomor. Ostal je tam, hotel je ostati. V zemlji, ki spe v njej njegova mati, oče in babica Borowski. Za večno tam, pod svojo rušo. In zato se mu odkrivamo, v mislih in pred grobom. Kadar se pa tebe spomnimo, Hlasko, ne zameri, ali pa: skomignemo z rameni in si prižgemo cigareto.

Stenice, se je pan Smetana razburil, oj ti krvava sodrga, in spet prebral faksimile iz knjige: ...Potisni v krematorij, je bral, najprej debelo truplo, čez to položi okostnjak, bo lepše gorelo... Smetana je rdel od jeze, sam pa sem poromal do Velikega vampirja, med lase ubitih žensk (holm tehta zgolj sedem tisoč kilogramov, drugo je požrla Nemčija), mimo kupov kovčkov, čopičev za britje, naočnikov, košar, zobnih ščetk, glavnikov in protez, ki kot olesenele noge, bedra in roke štrlijo iz gomile na podstrešju. V temačni dvorani z otroškimi čevlji — moj bog, stal sem pred kupi in kupi in kupi in kupi srajčk, majčk, krile, in na vsakem madež zdaj že oksidirane krvi. Ampak najboljše oblekice so iz Auschwitza pošiljali za praznike nemškim družinam v darilo... Tukaj so deco pobijali tudi z batom, drogom, šilom, kladivom in pa s čevljarsko britvijo. Auschwitz je požrl štiri milijone ljudi, in štej: ena, dva, tri, štiri, pet... kdaj boš takole doštel milijon, kdaj boš prišel do štirih milijonov, in vsak od umorjenih je imel mater, očeta, drobne skrbi in velike bolečine in poslednji vzdih pred smrtjo... tule je spet hrib otroških oblačil, pobrizganih s krvjo. Tem nedolžnim so utišali srce z dolgo injekcijsko iglo. Glava se mi je zlomila, telo uprlo: po licih so mi zapolzele solze. Pobegnil sem, taval in približil do odurnega svetišča, plinske celice. Podobna je, recimo, vojaški kopalnici. Na stropu so cevi, in okenca. Cevi so slepe, tako rekoč samo zavoljo videza, skozi okenca pa so metalni Nemci med ljudi konzerve s plinom. Zdaj tiho stopaš po mračnem prostoru, kri ledeni, zunaj je sonce in ptice pojo v topolih, ki v vrsti rastejo od dantejevskega vhoda do raztrganih strazarskih stolpov. In tam so vislice in klop, ki je rabila za pretepanje do smrti z železno palico, in v kletih so voze lakote: stal si, sedeti nisi mogel, potlej si umrl od glada. Dovolj trpljenja?... Nemci so v vozo, nič večjo kakor peč v secesionističnem salonu in sezidano samo za eno truplo, tlačili štiri Ugoline. Stali so, se v temi dušili. Preden so umrli, so zblazneli, se ožrli, obradek, lica, uhlji, nos, vse do lobanje — sleherni opisovanje je tukaj kot oskrumba, moj slovar plahni... Tu je ugasnilo štiri milijone trpljenja! Strašna hekatomba. Kateremu božanstvu, do kretenstva krutemu, na čast?

Ni kaj reči, dosti Nemcev, drugačnih ali takšnih, se je moralo po vojni preseliti onkraj Odre. Ali natančneje: iz mest. Podeželje pa je tako bilo poljsko. Ampak podeželje, kaj je to? Kri daje, kruh, krompir pa lan in sladko peso, podeželje, ta predpraznik mest, kot menijo meščani. Izruvali so nas iz naše zemlje!... Ni res: samo spodili! Odprimo zgodovino: od kod Pjasti, prvi poljski knezi? Gnjezno najprej, potem Poznanj, še potem Krakov — začetne prestolnice. Nekolikanj pozneje in da bi skrajšali, kot pravijo, kočijažem in vozarjem švedskih kraljev pot, tako rekoč pri amenu so ustoličili Varšavo. Vmes in spet in spet pa so se Nemci butali ob meje, včasih bučno, s križarji, drugič s pobožno in nedolžno lamentelo skromnih svetih mož, menihov. Ko se je vzdignil na prestol Kazimir, sin Vladislava, veliki Kazimir, ki so o njem beležili v kronikah, da je našel, ko je zakraljeval, leseno Poljsko in jo zapustil zidano... dolgo sem gledal v relief na sarkofagu, v Krakovu, v mavzoleju: ves je skrčen, v železni embalaži starega vojščaka, zatisnjenih oči in počesanih brkov. Krono je kipar potisnil do obrvi, trdno, krepko: da je ne bi, danes, jutri, zdaj, mogočnemu, Nemci zbili z las...

Hodil sem po Wroclawu, bil je sončen jesenski popoldan, in sem tuhtal, koliko barikad so že postavili na tej nesrečni zemlji proti mečem križarjev, križem misijonarjev in trobentam norih korporalov. Pa mi je na lepem spomin ušel v Bolzano na Tirolskem:

In še kako se bomo oddolžili in planili, od koder smo se morali povsem začasno umakniti! Če je Hitler mrtev, naj živi! Če je živ, ga čakamo! Naj zatrobi, kot grom v noči bodo prikorakali črni bataljoni iz teme! Veterani bodo spet zarjuli v boj in prva bo na vrsti Poljska, takoj potem umazana Boljševikija, pa Anglija, to bomo zmanjšali v siromašen ribiški otoček, in za malico seveda Jugoslavija...!

Zvezde so sijale, grajske podnice so škripale, enooki, mršavi, grbasti, piskavoglasni esesovski poročnik Peter pa je v potrgani pižami dirjal gor in dol po izbi, mimo koledarja 1960, krilil z rokami in me gledal zdaj s steklenim, zdaj spet s steklinastim očesom.

Pan Smetana je, pomnim, kakor Svejek spokojno pihal iz neznansko dolge porcelanke: Menda da, branili so se! Kaj bi, mrhe! Še letališče so napravili, čez noč in sredi mesta, preprosto: z dinamitom so razpihnili stotino hiš, in potem so letala s hrano, preluknjana in stolčena, pristajala. Saj ne bom pozabil! Nemci so se v Wroclawu utrdili, ne bi verjel, z živili! Tako! Strojnična gnezda, cestne ovire, puškarnice za ostrostrelce, prsobrane so vzdignili z vrečami moke, z zaboji grških rozin, s pločevinastimi sodi sira, s testeninami, s slanino, z marmelado v kockah, s sodčki malvazije. Pa strelja strojničar, potuhnjen za skladovnico gnjatnih konserv.

pa prileti sovjetska mina, pa se potlej dim poleže: strojničarja, bog pomagaj, ni več in prav težko, ne zamerite mi tele neokusnosti, prav težko si zdaj uganil, kaj je šunka in konzerve in kaj nekdanji nemški grenadir.

Dihal sem Poljsko in zvedel marsikaj in videl, na primer, kako Poljaki svojo vojsko ljubosumno, strastno branijo, spoštujejo, negujejo. Vojska, to je naš edini up. Cvet inteligence, naše mnogo in vse! Verjamem. Ta vojska je pripravljena na boj do zadnjega korneta. Je vojska, ki ne bo poznala lahkomiselnosti. Tej vojski so očete požgali v krematorijih, materam pri živem žagali kosti, sestram kradli maternice, da bi jih šivali suhim nemškim margaretam v neplodne boke. To je vojska, ki sovraži, ker še zmeraj joče, objokuje — in ker se boji. In edino taka vojska je, bi rekel, trdna, skalnata. Med nami ni mostu, so mi še rekli, je samo soteska, tisoč let globoka, in na dnu rdeča reka bolečin.

Sprehajam se po Wroclawu, po tem Goebbelsovem Breslauu, ki so ga menda branili, ko je Berlin že gorel in cvetel pod ruskimi granatami. Radijska postaja daleč spodaj v obokanih kletih s podmornišskimi vrati je tu vneto tolažila: ... Berlin! Govori Berlin! ... v resnici pa se je berlinski radio že predvčerajšnjim sesul v oblak prahu in stolčenega marmorja. Sibirski strelci so vdrli potlej na dvorišče, potegnili izpred mikrofonov sedem govorancarjev z revolverji za pasom, tipkarico v soldaških škornjih in tri časnikarje z ročnimi granatami, jih vrgli iz oklopljenih hodnikov in pod vrbo na dvorišču postrelili.

O Hlasko, Hlasko, grobijan, obupanec, nadutež, pisec, socializem ti je frak ponujal, baročne naslonjače v stanovanju, predvsem pa carte blanche — Marek Hlasko, tukajle po strehah tvojih mest je, glej no, čudno dosti neonskih napisov. Ne vsiljujejo Cinzanovega Gilbey's gina, olja Shell, Maseratijevih dirkalcev, Pepsi Cole, golih gejš v baru Diable ali trpkega kalvadosa v Butonu. Napis se prižge in zariše v temo nasmejan obraz. Prižge se drugi, onkraj ceste — spet nasmejan obraz. Vmes pa se razgrne kakor transparent NASMEH ZA NASMEH. Kaj je morala teh nadstrešnih nočnih mavric? Lepa je, izbrana, plemenita. Dva neonska obraza se prek ulice drug drugemu smehljata, vmes žari napis NASMEH ZA NASMEH: nasmehni se sosеду, sosed! Bodi dober z njim! Pomagaj mu, kadar se mu — temu Jezusu Anonimusu — sulica vsakdana zarije v srce. Če hočeš prijaznost, jo ponudi, če terjaš nasmeh, ga pokaži. Bodi dober, človek!

Poljaki, nasmeh za nasmeh!

Zdaj pa zaprimo romarsko beležnico.

Ah, pan Smetana, žalosten sem: ob zori bom odletel. In iz letala bo Wroclaw najprej infanterijska specialka, potlej se bo zlil v topniško karto z rekami, z avtomobilskimi potmi in s črnimi preprogami gozdov, še potlej pa bo vse kot zemljevid v generalnem štabu. In bolj se bomo izgubljali v nebo, bolj bo Poljska to, kar je: brezbrežno, žlahtno, žalostno jesensko polje.

Odhajam, pan Smetana, in hvala vam za družbo. Tema je mehka, zvezdnata, tolsti požiralec trupel, sivi Baltik, spi, spijo svečke na grobovih ustreljenih v Varšavi, pan Tadeuš, poznanjski nemirnež, spi, spijo večno stražo janičarji v dvorinah Wawla, pred razkošnimi šotori odalisk, spi Florijanski stolp, v noč pa plava ksienžyc, mladi knez neba, meseček. Zatrobite mu, Smetana, v sever, jug, vzhod, zahod! Zatrobite mu, gizdalinu! In meni, Smetana, v popotnico. Na svidenje, pan Smetana, stari rdečelični Smetana s temno modro kapo *mesinega uslužbenca in z medeninastim kukalom, zatrobite v noč.*

Morda na svidenje čez sedem let, pan Smetana.